

Η ΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

ΠΑΣΚΑΛ ΜΠΡΥΚΝΕΡ

Η ΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Πασκάλ Μπρυκνέρ, *Η σοφία του χρήματος*

Pascal Bruckner, *La sagesse de l'argent*

Μετάφραση: Σώτη Τριανταφύλλου

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος

Διορθώσεις: Ιωάννα Ανδρέου

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ, μοντάζ: Γιώργος Κεραμάς

Copyright© Editions Grasset & Fasquelle, 2016

Copyright© για την ελληνική γλώσσα Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2016

Πρώτη έκδοση στη γαλλική γλώσσα από τις εκδόσεις Grasset,

Παρίσι, 2016

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Ιανουάριος 2019

KET A902 ΚΕΠ 30/19

ISBN 978-960-16-7595-4

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),

570 09 ΚΑΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στην Τούτσι μου

«Κανείς δεν καταδίκασε τη σοφία σε φτώχεια [...].
Παρά την περιφρόνησή μου στα πλούτη, αν μπορούσα
να αποφασίσω, θα διάλεγα ό,τι καλύτερο μπορούν
να μου προσφέρουν».

ΣΕΝΕΚΑΣ, *Για μια ευτυχισμένη ζωή*

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ευχές του Λένιν	13
--------------------------	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ – ΛΑΤΡΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΦΡΟΝΗΤΕΣ

1. Η κοπριά του διαβόλου	23
2. Η επιφανής αξιοπρέπεια των φτωχών	64
3. Η Γαλλία ή το ταμπού του χρήματος	81
4. Η Αμερική ή το πνευματικό νόμισμα	116

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ – ΤΡΕΙΣ ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΡΥΣΟ ΜΟΣΧΟ

5. Το χρήμα, αφεντικό του κόσμου;	145
6. Η ευημερία μάς κάνει δυστυχημένους;	196
7. Οι νοσηροί αριθμητικοί υπολογισμοί σκότωσαν άραγε τον έρωτα;	242

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ – RICHESSE OBLIGE

8. Να αποκαταστήσουμε τις αστικές αξίες;	295
9. Το να πλουτίζεις δεν είναι έγκλημα, το να πτωχαίνεις δεν είναι αρετή	339
10. Το χέρι που παίρνει, το χέρι που δίνει	374

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Αναγνωρίζοντας τη σχιζοφρένεια	415
--------------------------------------	-----

Οι ευχές του Λένιν

Το 1921, σε μια σπάνια στιγμή λυρισμού, ο Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν έδωσε στο προλεταριάτο την εξής υπόσχεση: χρυσές τουαλέτες για όλους όταν θα επικρατούσε ο παγκόσμιος κομμουνισμός κι ο χρυσός θα έχανε την αξία του. Διπλός συμβολισμός: ο πιο ταπεινός τόπος της κομμουνιστικής κοινωνίας θα ήταν τόσο πολυτελής όσο τα παλάτια της μπουρζουαζίας. Προπάντων, η εργατική τάξη θα ανακουφιζόταν στον θρόνο της ανθρώπινης απληστίας, στο επάρατο χρυσάφι, τους δεσμούς του οποίου με το πρωκτικό στάδιο επισήμανε ο Φρόντ. Ο σοσιαλισμός θα τα κατάφερνε καλύτερα από τον καπιταλισμό, τον οποίο θα παραμέριζε. Νόστιμη λεπτομέρεια: το 2014, η Αμερικανίδα επιχειρηματίας Κιμ Καρντάσιαν και ο σύ-

ζυγός της, ράπερ Κάνυε Ουέστ, έβαλαν στο σπίτι τους στο Λος Άντζελες χρυσές τουαλέτες έναντι του ευτελούς ποσού των 550.000 δολαρίων. Ο Λένιν είχε εισακουστεί, αν και όχι απαραίτητως από εκείνους στους οποίους απευθυνόταν.

Το χρήμα είναι απατηλό. Αποτελεί το άξεστο στοιχείο της ύπαρξης, το χονδροειδές και ενοχλητικό. Είναι προφανές ότι πρόκειται για μυστήριο, αν και όχι για σκοτεινό μυστήριο. Η λέξη φέρει μια υπέροχη ασάφεια: στα γαλλικά, η λέξη «argent» εικονογραφεί το μέταλλο, τον άργυρο που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή των κερμάτων. Για το χρήμα δεν μπορούμε να πούμε τίποτα χωρίς να προσθέσουμε και το αντίθετό του: είναι χυδαίο και ευγενές, είναι μύθος και πραγματικότητα· χωρίζει και συνδέει τους ανθρώπους, τρομάζει όταν αφθονεί, όπως και όταν λείπει. Είναι ένα αγαθό που κάνει κακό, ένα κακό που ωφελεί. Τα πρώτα κέρματα, όπως μας λένε οι ιστορικοί, χρονολογούνται από την τρίτη χιλιετία π.Χ. στην Ουρ της Μεσοποταμίας και είχαν χαραγμένη τη μορφή της Ιστάρ (Ινάννα), της θεάς της γονιμότητας και του θανάτου,¹ μια παράξενη δυαδικότητα. Το χρήμα είναι μια οικουμενική γλώσσα κατανοητή

---

¹ Michel Aglietta και André Orléan, *La monnaie: entre violence et confiance*, Odile Jacob, 2002, σ. 124.

σε όλους· ο καθένας μπορεί να το χειριστεί, ανεξαρτήτως λεξιλογίου και θρησκείας, να το μετατρέψει οπουδήποτε και αμέσως σε αντικείμενα και υπηρεσίες: βαθιά στην έρημο ή στα πιο απομακρυσμένα νησιά.

Πρόκειται πρωτίστως για ζήτημα εμπιστοσύνης. Στη Ρώμη, τα πρώτα νομίσματα συνδέονταν με τους ιδιοκτήτες τους, με την πίστωση που απολάμβαναν. Σήμερα, έχουν αποσυνδεθεί από τον κανόνα του χρυσού, αξίζουν ανάλογα με την οικονομική υγεία του έθνους που τα εκδίδει και τα χρησιμοποιεί. Η αύρα τους είναι διαποτισμένη με ιερότητα, επειδή συμβολίζουν έναν λαό ή μια κοινότητα. Το χρήμα αφηγείται μια διπλή ιστορία: εκείνη των αρχόντων που συντρίβουν τους πληθείους με οικονομικά μέσα κι εκείνη των καταπιεσμένων που απελευθερώνονται από τα αφεντικά τους μέσω της οικονομικής ανεξαρτησίας. Στη μία περίπτωση είναι μια δύναμη που υποδουλώνει, στην άλλη μια δύναμη που ελευθερώνει. Τέτοια είναι η αμφισημία του: όταν το καταδικάζουν, θέλουμε να το υπερασπιστούμε· όταν το υπερασπίζονται, θέλουμε να του επιτεθούμε. Όπως το σεξ, το νόημά του υπερχειλίζει προκαλώντας πολλαπλά συνώνυμα που δεν σημαίνουν ποτέ πραγματικά αυτό που είναι: λεφτά, ρευστό, μονέδα, μπικικίνια. Σε όλες τις γλώσσες συμβαίνει το ίδιο.

Το χρήμα δεν είναι μόνο λογιστική μονάδα και απο-

θήκευση αξίας· είναι προπάντων ένα βαρόμετρο των επιθυμιών μας. Μέτρο όλων των παθών, έχει γίνει το απόλυτο πάθος στο οποίο αντανακλώνται τα υπόλοιπα. Σε αντίθεση με την κοινοτοπία ότι δήθεν ομογενοποιεί τον κόσμο, το έχουμε χρωματίσει με τις δικές μας ιδιότητες. Τα ηθικά ελαττώματα με τα οποία συνδέεται—απληστία, φθόνος, τσιγκουνιά—προϋπήρχαν του χρήματος, αλλά φαίνεται ότι κάθε φορά το χρήμα τα ενισχύει. Η έκσταση και η απέχθεια που προκαλεί είναι μόνο συμπτωματικές. Αυτό που συναρπάζει στο χρήμα είναι το ότι μοιάζει με πλάσμα που ξέφυγε από τα χέρια του δημιουργού του και έχει στραφεί εναντίον του: από διακριτικός απόγονος έγινε οργισμένος τύραννος.

Όταν μιλάμε για το χρήμα, μιλάμε για τον εαυτό μας. Γλίτωσα από την πληγή της φτώχειας: μετά από μια δύσκολη νιότη, οι γονείς μου πέτυχαν κάποια άνεση, αλλά στη συνέχεια απέκτησαν δυσβάσταχτα χρέη. Άρχισαν να μετράνε κάθε δεκάρα υπομένοντας την πίκρα της ταξικής υποβάθμισης. Ο θάνατος ήρθε όταν βρίσκονταν στα πρόθυρα της εξαθλίωσης. Εγώ πέρασα από την ανέμελη φτώχεια των φοιτητικών μου χρόνων σε μια ευημερία με διαλείμματα και, για πολύ καιρό, δεν σκεφτόμουν το μέλλον: πίστευα ότι η τύχη θα ήταν γενναιόδωρη και ότι τα συγγραφικά δικαιώματα που εισέπραττα δεν ήταν

μισθός αλλά δώρο. Το χρήμα προσφέρει τη μοναδική πολύτιμη αξία σ' αυτό τον κόσμο: προσφέρει χρόνο, την ανεξάντλητη αφθονία του χρόνου. Υπό αυτή την έννοια, είναι απελευθερωτικό. Όταν λείπει, η ύπαρξη συρρικνώνεται σε ένα αιώνιο παρόν που μας φυλακίζει. Ξεχώριζα πάντοτε τον βιοπορισμό από το νόημα της ζωής. Μερικές φορές τα δύο αυτά συνέπιπταν, χωρίς όμως να αποφεύγω τις αγγαρείες.

Θυμάμαι με νοσταλγία την εποχή που θεωρούσα το χρήμα ασήμαντο. Αισθανόμουν έτσι μέχρι την ηλικία των σαράντα ετών. Αν υπήρχε, εντάξει· αν δεν υπήρχε, δεν πείραζε. Επικρατούσε μια θεσπέσια αμεριμνησία μπροστά στα υλικά προβλήματα: το μόνο που με ενδιέφερε ήταν να εξερευνήσω τον κόσμο, να διευρύνω τους ορίζοντές μου και να ξεφύγω από την ευτέλεια και την πλαδαρότητα. Ευτυχισμένη νιότη, παρατεταμένη· δεν υπήρχε διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο απαραίτητο και στο περιττό· υπήρχε ανάμεσα στο αναγκαίο και στο εκ των ων ουκ άνευ. Το εκ των ων ουκ άνευ: η μύηση στα βιβλία, τα ταξίδια στην Ασία και ιδιαίτερα στην Ινδία, οι πυρετώδεις συζητήσεις, οι πολιτικές δεσμεύσεις, οι απαιτητικές φιλίες, οι έντονες εμπειρίες, οι πολλαπλές αγάπες και προπάντων η ευκαιρία να ζήσω το πάθος μου, τη συγγραφή. Θέλω να πιστεύω ότι το χρήμα έγινε έγνοια με την ηλικία, με τον φόβο της έλλειψης, σε μια κοι-

νωνία που το έβαλε στο κέντρο της: το τέλος των λυρικών χρόνων και του Ψυχρού Πολέμου, η συντηρητική επανάσταση της Θάτσερ και του Ρέιγκαν έφεραν στον δυτικό πολιτισμό κάποια απογοήτευση και μαζί υλιστική αποθέωση της πραγματικότητας. Αυτός ο κύκλος ξεθωριάζει από τότε που αρχίσαμε να γινόμαστε μάρτυρες της βίαιης αντιπαράθεσης των διαφορετικών κοσμοθεωριών.

Το γέραςμα είναι μια ολίσθηση στη λογική του υπολογισμού, στο μέτρημα του υπολοίπου. Τα πάντα είναι αριθμημένα, οι ημέρες αρχίζουν να σπανίζουν. Ο χρόνος δεν είναι πια άφθονος· γίνεται αντικείμενο επίπληξης. Για μένα όμως, η υπέρτατη πολυτέλεια ακόμη και σήμερα δεν είναι ούτε τα ωραία αυτοκίνητα, ούτε τα σπίτια κι οι επαύλεις, αλλά η προοπτική μιας παρατεταμένης φοιτητικής ζωής σε προχωρημένη ηλικία. Φοιτητική ζωή: καθημερινοί αυτοσχεδιασμοί, βόλτες στους δρόμους, πολύωρες στάσεις στα καφέ, απόσταση από τα πράγματα, αδιαφορία για τις τιμές και τις απολαβές, για τις συμβολικές τελετουργίες στις οποίες αρέσκονται οι άνθρωποι για να ξορκίσουν το πέρασμα του χρόνου. Με μια λέξη, η ψευδαίσθηση, παράλογη αλλά απαραίτητη, για να ξεκινήσει κάθε πρωί μια καινούργια ύπαρξη. Ανέκαθεν προτιμούσα την ελευθερία μου από την ερωτοτροπία με την εξουσία κι από τις αγγαρείες που επισύρει η σταδιοδρομία.

Αν αισθάνομαι προνομιούχος, είναι επειδή εγώ ο ίδιος σφυρηλάτησα αυτό το προνόμιο. Δεν κληρονόμησα τίποτα, ούτε υπήρξα εισοδηματίας· και ποτέ δεν ήμουν αρκετά πλούσιος για να ξεχάσω το χρήμα, ούτε τόσο φτωχός ώστε να παραιτηθώ από αυτό.

Το χρήμα είναι μια υπόσχεση που επιδιώκει τη σοφία. Η έκφραση πρέπει να γίνει κατανοητή με διπλή έννοια: είναι σοφό να έχουμε χρήματα, είναι σοφό να αναρωτιόμαστε πάνω σ' αυτά. Το χρήμα μάς αναγκάζει σε μια μορφή διαιτησίας ανάμεσα στο τι θέλουμε, τι μπορούμε και τι οφείλουμε. Κάνει τον κάθε άνθρωπο φιλόσοφο: σκέφτεται, υπολογίζει, μαθαίνει να ξοδεύει με τον καλύτερο τρόπο για τον ίδιο και τους άλλους. Το χρήμα αποκαλύπτει τον τσιγκούνη, τον σπάταλο, τον φιλάργυρο, τον ζηλόφθονο· όλοι προδίδονται όταν βάζουν το χέρι στην τσέπη. Με το χρήμα, κανείς δεν είναι απολύτως ειλικρινής: όσοι πιστεύουν ότι το μισούν στην πραγματικότητα το εξιδανικεύουν· όσοι το εξιδανικεύουν το υπερεκτιμούν· όσοι προσποιούνται ότι το περιφρονούν λένε ψέματα στον εαυτό τους. Προβληματικός ενθουσιασμός, άτοπη αποδοκιμασία. Αυτή είναι η δυσκολία. Αλλά αν η σοφία δεν είναι να αντιμετωπίσουμε και να κατανοούμε ό,τι εμφανίζεται ως σύμβολο τρέλας, τότε σε τι χρησιμεύει η φιλοσοφία;

Π Ρ Ω Τ Ο Μ Ε Ρ Ο Σ

Λ Α Τ Ρ Ε Ι Σ Κ Α Ι Κ Α Τ Α Φ Ρ Ο Ν Η Τ Ε Σ

Η κοπριά του διαβόλου¹

«Οὐδεις δύναται δυσι κυριοις δουλεύειν. ἢ γάρ τὸν ἓνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνδέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῶ δουλεύειν καὶ μαμωνᾶ».

Ματθαίος 6:24

Το χρήμα γεννιέται μέσα στον τρόπο και την κατά-πληξη της εφεύρεσής του: όλα του χρησιμεύουν ως όχημα, τα μέταλλα, τα όστρακα, το αλάτι (εξού και η γαλλική λέξη «salaire»), το ζωικό κεφάλαιο.² Ο

---

¹ Καυτηριάζοντας «την ασυγκράτητη φιλοδοξία του χρήματος που διατάζει», ο πάπας Φραγκίσκος (στη Βολιβία, στις 9 Ιουλίου 2015) είπε ότι το χρήμα αναδίδει την οσμή «της κοπριάς του διαβόλου». Η έκφραση αποδίδεται στον ιεράρχη Βασίλειο της Καισαρείας (τον Άγιο Βασίλη). Η μηνιαία ακροαριστερή εφημερίδα *Le Monde diplomatique* (Σεπτ. 2015) χαιρέτισε αυτή την πρωτοβουλία του πάπα ως «αντικαπιταλιστική ομιλία προερχόμενη από τον νότο».

² Ο μισθός των λεγεωναρίων, στρατιωτών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, γινόταν κάποια εποχή σε πολύτιμο μαγειρικό αλάτι. Ο μισθός αυτός ονομάστηκε «salarious», λέξη από την οποία προέκυψε στα ισπανικά το «salario», στα αγγλικά το «salary», στα γαλλικά το

όρος ινδική ρουπία οφείλεται σε μια σανσκριτική ρίζα που σημαίνει επίσης βοοειδή.³ Αλλά αυτή η ελαστικότητα είναι φορέας κινδύνου. Ο μύθος του Χρυσού Μόσχου, ενός συμβόλου υλισμού κοινού στις τρεις μονοθεϊστικές θρησκείες, απεικονίζει ένα ξεστράτισμα: όταν ο Μωυσής έφυγε για σαράντα ημέρες προκειμένου να παραλάβει τους νόμους στο όρος Σινά, ο λαός του που είχε εγκαταλείψει την Αίγυπτο άρχισε να αμφιβάλλει. Τότε ζήτησε από τον αδελφό του Μωυσή, τον Ααρών, να φτιάξει έναν θεό που να βαδίζει μπροστά τους στην έρημο. Κι αυτός μάζεψε όλα τα χρυσασφικά που κρέμονταν από τα αυτιά των γυναικών, των υιών και των θυγατέρων και κατασκεύασε το άγαλμα ενός μοσχαριού, το οποίο οι Εβραίοι προσκύνησαν και του πρόσφεραν θυσίες. Όταν ο Μωυσής κατέβηκε από το βουνό και είδε τον λαό του να χορεύει γύρω από το ζώο, θύμωσε πολύ και έσπασε τις πέτρινες πλάκες όπου ήταν χαραγμένες οι Εντολές (Εξοδος 32:1-14). Το είδωλο του χρήματος προκύπτει λοιπόν από την ανυπομονησία μπροστά στην απουσία του Θεού. Οι άνθρωποι αισθάνονται εγκαταλελειμ-

---

«salaire». Η λέξη «pécuniaire» (pecuniary=χρηματικός) προέρχεται από το λατινικό «pecus»=βοοειδή και πρόβατα. [Σ.τ.Μ.]

³ Ilana Reiss-Schimmel, *La psychanalyse et l'argent*, Odile Jacob, 1993, σ. 29.

μένοι και γι' αυτό δημιουργούν ένα υποκατάστατο του θεϊκού στοιχείου, που τους εκτρέπει από τον Θεό. Η ειρωνεία: το 2008 ο Άγγλος καλλιτέχνης Ντάμιεν Χριστ φιλοτέχνησε ένα γλυπτό που το ονόμασε «Χρυσό Μοσχάρι» και το οποίο πουλήθηκε για 10,3 εκατομμύρια λίρες. Ένα καλό παράδειγμα της μεταμοντέρνας εξέγερσης: η καταγγελία του Χρυσού Μόσχου έγινε ένας τρόπος πλουτισμού, συσσώρευσης εκατομμυρίων!

Ο γάμος της αφθονίας και της αφραγκίας

Στην ελληνική μυθολογία, ο θεός Πλούτος, τον οποίο ο Δίας τύφλωσε επειδή θέλησε να κυριαρχήσει στον κόσμο, διανέμει αυθαιρέτως τις χάρες του. Στο ομώνυμο έργο του Αριστοφάνη, δύο περαστικοί τον πλησιάζουν και τον επικρίνουν διότι ευνοεί τα «καθάρματα». Θέλουν να του ανοίξουν τα μάτια έτσι ώστε να μπορέσει να ανταμείψει τους τίμιους ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων των ιδίων, και του υπόσχονται πως, αν τους κάνει πλούσιους, θα συμπεριφέρονται αξιοπρεπώς. Ο Πλούτος συναινεί. Θέλει να μάθει για τη ζημιά που προκαλεί η τυφλότητά του. Καθώς οι δύο φίλοι ψάχνουν γιατρό που φτιάχνει θεραπευτικές αλοιφές, εμφανίζεται μια γυναίκα ντυμένη με κουρέ-

λια που τη λένε Πενία. Η Πενία είναι αγανακτισμένη στην προοπτική να αποκτήσει το φως του ο Πλούτος: θεωρεί τον εαυτό της πηγή όλων των καλών που κάνουν οι άνθρωποι, εφόσον τους αναγκάζει να εργάζονται και να αποτίουν τιμές στους θεούς. Όταν ο Πλούτος θεραπεύεται από την τύφλωση χάρη σε ένα θαυματουργό μείγμα, τον χειροκροτούν όλοι οι φτωχοί και, με τη στήριξή τους, εκθρονίζει τον Δία. Αλλά οι πολίτες που έγιναν πλούσιοι χωρίς να κάνουν τίποτα παύουν να ασκούν το επάγγελμά τους και να υπηρετούν τους άλλους: έτσι, επιστρέφει η δυστυχία. Ένα εκπληκτικό συμπέρασμα: αν όλοι οι άνθρωποι κολυμπούσαν στο χρήμα, σύντομα θα κουράζονταν από τις απολαύσεις της ζωής. Μόνο η πενία μπορεί να κινητοποιήσει τη φιλοπονία και την επιθυμία τους.

Ο Πλάτων είναι ο πρώτος πουριτανός του χρήματος: στην ιδανική Πολιτεία του παραχωρεί το εμπόριο στους μη πολίτες, στους μετόικους, στους ξένους, επειδή η δραστηριότητα αυτή διαφθείρει τις ψυχές. Ο Πλάτων ονειρεύεται λοιπόν ένα προστατευτικό τείχος ανάμεσα στους εμπόρους και στον υπόλοιπο πληθυσμό, για να αποφευχθεί η διάδοση «ασταθών και διεφθαρμένων ηθών». Και θεωρεί την εισαγωγή του χρήματος στην Πόλη «τη χειρότερη συμφορά», που την καθιστά «καχύποπτη και εχθρική προς τον εαυ-

τό της».⁴ Στον *Σοφιστή* και στον *Θεαίτητο* στηλιτεύει τους ρήτορες που μιλούν έναντι αμοιβής και ζυγίζουν κάθε λέξη ανάλογα με το βάρος της σε χρυσό. Αυτοί οι άθλιοι έμποροι «που θηρεύουν τους πλούσιους και διακεκριμένους νέους» προβάλλουν σωρεία επιχειρημάτων κατά παραγγελία, ενώ ο αληθινός φιλόσοφος, σύμφωνα με τον Σωκράτη, πρέπει να κηρύττει χωρίς να απαιτεί πληρωμή. Οι σοφιστές εκπορνεύουν την αλήθεια, πωλούν τα ταλέντα τους στον πλειοδότη και γίνονται «έμποροι πνευματικών πραγμάτων».

Περίεργως, σήμερα στη Γαλλία, ορισμένα μέσα μαζικής ενημέρωσης επαναλαμβάνουν τη μορφή αυτή και κατηγορούν τους διανοούμενους όταν αμείβονται για διαλέξεις που δίνουν σε ειδικευμένους οργανισμούς. Υποτίθεται ότι θα έπρεπε να αρνούνται το χρήμα και να ζουν στους αιθέρες των «πνευματικών αξιών».⁵ Αυτό το επιχείρημα υιοθετεί και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία έχει στόχο, κάτω από την επιρροή των υπερατλαντικών πολυεθνικών, να αφαιρέσει τα πνευματικά δικαιώματα, που έχουν καταντήσει «αντιδραστικά» στην ψηφιακή εποχή. Η πρόσβαση στα πνευ-

---

⁴ Πλάτων, *Νόμοι*, 919 b-c. Παρατίθεται στο Marcel Hénaff, *Le prix de la vérité*, Seuil, 2002, σ. 88-89.

⁵ «L'argent peut-il tout acheter?», *Marianne*, 15-21/8/2014.

ματικά έργα πρέπει να είναι ελεύθερη, με την επιφύλαξη να πληρώνονται φυσικά οι προμηθευτές της «πρόσβασης».⁶ Η πνευματική δημιουργία υπόκειται σε μια βιομηχανία φορέων (Google, Apple, Amazon κτλ.), οι οποίοι λεηλατούν περιχαρείς κι αμέριμνοι τη λογοτεχνική και καλλιτεχνική παραγωγή. Εν ολίγοις, θα επιστρέψουμε στο Παλαιό Καθεστώς: τη μοναρχία του παρελθόντος αντικαθιστούν οι ιδιωτικοί όμιλοι. Απαντώ μαζί με τον Μπομαρσαί ότι «για να δημιουργεί κάποιος, πρέπει πρώτα να τρώει» και ότι ο άπληστος πρέπει προπάντων να εγκαταλείψει τη σταδιοδρομία στη σκέψη και στη συγγραφή: τα πνευματικά επαγγέλματα δεν δίνουν ψωμί και κατασκευάζουν ένα πολιτιστικό προλεταριάτο η τύχη του οποίου δεν είναι καθόλου αξιοζήλευτη, παρά την ενδεχόμενη ικανοποίηση που μπορεί να προσφέρει μια λογοτεχνική σταδιοδρομία. Οι σοφιστές είναι αξιέπαινοι διότι ήταν μάλλον αυτοί που εφηύραν τα πνευματικά δικαιώματα, την αμοιβή για τη συγγραφή και την ομιλία, για την έκφραση της ελεύθερης σκέψης. «Ο συγγραφέας είναι σήμερα ένας εργάτης σαν τους άλλους, που κερ-

---

⁶ «Είναι μια πρωτοφανής κατάσταση στην ιστορία της ανθρωπότητας: τρεις ή τέσσερις ιδιωτικοί παίχτες θέτουν στην “ελεύθερη” διάθεση την παγκόσμια γνώση» γράφει ο Richard Malka στο *La gratuité, c'est le vol* [ο τίτλος οφείλεται στον Denis Olivennes]. 2015: *La fin du droit d'auteur*, SNE, 2015, σ. 18.

δίξει το φωμί του με το έργο του» λέει το 1880 ο Εμίλ Ζολά, προσθέτοντας: «Το χρήμα χειραφέτησε τον συγγραφέα, το χρήμα δημιούργησε τα σύγχρονα γράμματα».⁷

Με τον Αριστοτέλη, τον πρώτο μεγάλο θεωρητικό της οικονομίας,⁸ το χρήμα αποκτά θεωρητική αξιολόγηση ως «κοινό μέτρο όλων των πραγμάτων», ως σύμβαση για την αγορά και την αξιολόγηση ανόμοιων αντικειμένων. Ας πάρουμε έναν υποδηματοποιό, έναν ψαρά και έναν γιατρό που θέλουν να ανταλλάξουν τις υπηρεσίες τους. Μπορούν να καταφύγουν σε αντιπραγματισμό: ο τσαγκάρης θα πληρώσει μια ιατρική συμβουλή με ένα ζευγάρι παπούτσια, ή ένα ψάρι με ένα ζευγάρι σανδάλια. Αυτή η μέθοδος προϋποθέτει τη χρονική σύμπτωση των ατομικών αναγκών, κάτι μάλλον απίθανο. Προσφέροντας ανόμοια προϊόντα οι τρεις αυτές συναλλαγές μπορούν να πραγματοποιηθούν μόνο μέσω του χρήματος. Το χρήμα είναι τεχνητό και αυθαίρετο: στα ελληνικά η λέξη «νόμισμα» έχει την ίδια ρίζα με τον νόμο και εκφράζει τον δεσμό εξάρτησης μεταξύ των ανθρώπων. Ορίζεται ως μια δίκαιη αντιστοιχία μεταξύ ετερογενών εμπορευμάτων.

---

⁷ Émile Zola, «L'argent dans la littérature», *Le Messager de l'Europe*, Μάρτιος 1880.

⁸ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, βιβλίο Ε'.